

Η ΝΕΠ, η δεκαετία του 1930 και η εκβιομηχάνιση

Το θέμα που επέλεξα για την παρέμβασή μου έχει επί της ουσίας εισαγωγικό χαρακτήρα. Στόχος του είναι να εγείρει ορισμένα σημαντικά ερωτήματα που αφορούν το πέρασμα από τη ΝΕΠ στη σταλινική εκβιομηχάνιση της δεκαετίας του 1930. Θα περιοριστώ σε δύο πλευρές αυτού του θέματος: στις συνθήκες του εν λόγω περάσματος και στα αποτελέσματά του.

Τα περισσότερα γεγονότα είναι γνωστά. Θα αναφερθώ μόνο σε εκείνα που μου φαίνονται ουσιαστικά και τα οποία μας επιτρέπουν να θέσουμε άλλα ζητήματα στο πλαίσιο της συνάντησής μας.

Ι. Το πέρασμα από την ΝΕΠ στη σταλινική εκβιομηχάνιση

Ας πούμε αρχικά δυο λόγια για τα τελευταία χρόνια της ΝΕΠ (1926-αρχές 1929) και εν συνεχεία για τις συνθήκες υπό τις οποίες εγκαταλείφθηκε. Ως γνωστόν, η ΝΕΠ, η οποία εγκαινιάστηκε το 1921, επέτρεψε τη λειτουργία μιας μικτής οικονομίας στο πλαίσιο της οποίας δεσπόζει η αγροτική οικονομία την οποία επιχειρεί να ελέγξει ο κρατικός τομέας προσφεύγοντας κυρίως σε «οικονομικούς μοχλούς»: την παραγωγή του κρατικού τομέα, τα μέτρα που λαμβάνονται από τις εθνικοποιημένες τράπεζες, τη μερική οργάνωση υπό την εποπτεία του κράτους των ανταλλαγών πόλης και υπαίθρου, στη βάση όμως της αγοράς, και την εφαρμογή μιας πολιτικής τιμών καθώς και μιας φορολογικής πολιτικής.

Όταν ο Λένιν εγκαινίασε την ΝΕΠ, το 1921, και κατά την αμέσως επόμενη περίοδο, θεωρεί ότι πρόκειται για μια μακροπρόθεσμη πολιτική η οποία μπορεί να διασφαλίσει όχι μόνο την ταχεία ανάκαμψη της βιομηχανίας και της γεωργίας, αλλά και τη «μετάβαση στον σοσιαλισμό»¹. Οι ηγετικοί κύκλοι του κόμματος υιοθε-

Ο Charles Bettelheim (1913-2006) υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους μελετητές του σοβιετικού σχηματισμού κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Μεταξύ πολλών άλλων, το έργο του *Ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ* προκάλεσε πλήθος συζητήσεων και αντιπαράθεσεων, σε σχέση προς τη φύση και την εξέλιξη της σοβιετικής κοινωνίας.

τούν ετούτη την ιδέα πολύ γρήγορα και σε ευρεία κλίμακα. Οι διαμάχες που λαμβάνουν χώρα ανάμεσα στις βασικές τάσεις που αντιπαρατίθενται στο εσωτερικό του κόμματος από το 1921 ως το 1929 δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση τη ΝΕΠ². Το 14ο Συνέδριο (Δεκέμβριος 1925) αποδέχεται τυπικά ότι η ΝΕΠ συνιστά πολιτική μακράς διάρκειας. Το ίδιο επιβεβαιώνεται εκ νέου κατά το 15ο συνέδριο (Δεκέμβριος 1927), το οποίο ασχολείται με τα προβλήματα της βιομηχανικής ανάπτυξης. Η εν λόγω θέση επαναλαμβάνεται κατά την 16η Συνδιάσκεψη του κόμματος (στα τέλη του Απρίλη του 1929), η οποία υιοθετεί το πρώτο πεντάχρονο πλάνο, και ενώ η λεγόμενη «δεξιά» παρέκκλιση είχε καταδικαστεί από την Ολομέλεια που είχε προηγηθεί της Συνδιάσκεψης.

Το πεντάχρονο πλάνο, που υιοθετήθηκε τον Απρίλιο του 1929, εντάσσεται τυπικά στο πλαίσιο της ΝΕΠ. Δεν προβλέπει κολεκτιβοποίηση ευρείας κλίμακας – ούτε επίσης καταναγκαστική κολεκτιβοποίηση. Προϋπόθεσή του είναι η διατήρηση της λειτουργίας της αγοράς, που θα πρέπει να συνδυαστεί με το οικονομικό πλάνο.

Η αφοσίωση σε μια ΝΕΠ μακράς διάρκειας αποτυπώνει την εμπιστοσύνη που παρέχει σε αυτήν η πλειοψηφία του κομματικού μηχανισμού καθώς και το σύνολο σχεδόν της Κεντρικής Επιτροπής. Αντικατοπτρίζει επίσης τα σχετικά ικανοποιητικά υλικά αποτελέσματα που είχαν επιτευχθεί χάρη στη ΝΕΠ³.

Θα μπορούσαμε κάλλιστα να υποθέσουμε ότι, αν το κόμμα και η κυβέρνηση δεν είχαν λάβει, από το 1928 και μετά, μέτρα τα οποία διατάραζαν σε μεγάλο βαθμό την παραγωγή και τις ανταλλαγές, και αν η πρακτική τους ήταν περισσότερο σύμφωνη με τις πραγματικές απαιτήσεις της ΝΕΠ, τότε αυτή η τελευταία θα μπορούσε να συνεχιστεί. Θα μπορούσε να αποτελέσει πλαίσιο για μια εκβιομηχάνιση διαφορετική από τη σταλινική. Οι έρευνες των Moshé Lewin, Stephen Cohen και Sigrid Grosskopf επιβεβαιώνουν ότι υπήρχε πράγματι αυτή η δυνατότητα. Το ίδιο προκύπτει και από τις έρευνες της προτυποποίησης του Holland Hunter⁴.

Συνοπτικά, το πρώτο πεντάχρονο πλάνο που υιοθετήθηκε από την 16η Συνδιάσκεψη του κόμματος αποσκοπεί σε μια εκβιομηχάνιση εντός των ορίων της ΝΕΠ, αλλά το περιεχόμενό του είναι σε μεγάλο βαθμό μη ρεαλιστικό και μη συνεκτικό, ενώ πρέπει να εφαρμοστεί τη στιγμή ακριβώς που η ΝΕΠ περνά μια κρίση η οποία οφείλεται εν μέρει στα μέτρα που έχουν ληφθεί από το 1928.

Το ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: για ποιο λόγο η σοβιετική εξουσία δεν διορθώνει την πολιτική της και το πρώτο πεντάχρονο πλάνο προκειμένου να προωθήσει μια εκβιομηχάνιση συμβατή με τη ΝΕΠ; Για να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα, πρέπει να πούμε πρώτα δυο λόγια για τις συνθήκες υπό τις οποίες έλαβε χώρα ετούτη η εγκατάλειψη.

α) Τα συγκεκριμένα μέτρα που οδήγησαν στην εγκατάλειψη της ΝΕΠ

Η εκ των πραγμάτων εγκατάλειψη της ΝΕΠ σημαδεύτηκε από ορισμένα γνωστά μέτρα. Θα υπενθυμίσω μόνο τα σημαντικότερα, δηλαδή: τον ανεπαρκή εφοδιασμό της υπαίθρου με βιομηχανικά προϊόντα και την προσφυγή στα «έκτακτα μέτρα» που λαμβάνουν χώρα απ' τις αρχές του 1928 (και στη συνέχεια το 1929), γεγονός που έχει αρνητικές επιπτώσεις στην αγροτική παραγωγή και στις σχέσεις πόλης/υπαίθρου, και που επιπλέον οδηγεί στην εφαρμογή σκληρών καταναγκαστικών μέτρων σε βάρος των αγροτών. Τελικώς, το 1929, η ηγετική ομάδα του κόμματος, στην κορυφή της οποίας βρίσκεται ο Στάλιν, αντί να διορθώσει την οικονομική πολιτική της και να παραιτηθεί από την ασκούμενη στους αγρότες καταπίεση, απορρίπτει πρακτικά τη ΝΕΠ και τους βασικούς προσανατολισμούς της.

Αυτή η απόρριψη γίνεται καταρχάς εμφανής με την επιτάχυνση της κολεκτιβοποίησης από τον Ιούνιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1929, και εν συνεχεία με την προσφυγή στην υποχρεωτική κολεκτιβοποίηση και την «αποκοουλακοποίηση», από τον Νοέμβριο του 1929 και μετά. Εκείνη τη στιγμή ακριβώς, η Ολομέλεια του Νοέμβρη αποφασίζει να αυξήσει τους στόχους της παραγωγής που ήταν ήδη πολύ υψηλοί με βάση το πρώτο πεντάχρονο πλάνο, γεγονός που τους καθιστά ακόμη πιο απραγματοποίητους⁵.

Περνάμε έτσι, για ένα χρονικό διάστημα, σε μια περίοδο καθορισμού στόχων οι οποίοι είναι όλο και πιο υψηλοί και γενικώς είναι αδύνατο να εκπληρωθούν, γεγονός που οδηγεί στην ολοκληρωτική απομάκρυνση από τη ΝΕΠ και επιφέρει μια σειρά αρνητικών οικονομικών επιπτώσεων, όπως η ταχεία αύξηση των ανισορροπιών μεταξύ αναγκών και πόρων και η αύξηση των εξόδων παραγωγής, που σύμφωνα με το πεντάχρονο πλάνο θα έπρεπε να έχουν μειωθεί προκειμένου να συμβάλουν στη χρηματοδότηση των επενδύσεων.

Φτάνουμε έτσι στο δεύτερο ερώτημα: γιατί υπάρχει αυτό το ολίσθημα, που έχει σαν αποτέλεσμα να περνάμε από ένα πρώτο απραγματοποίητο πεντάχρονο πλάνο, που θα μπορούσε όμως να εναρμονιστεί με τη ΝΕΠ, σε φανταστικά και εντελώς απραγματοποίητα πλάνα σαν αυτά που χαρακτηρίζουν την σταλινική εκβιομηχάνιση στις αρχές της δεκαετίας του 1930;

β) Οι συνθήκες έναρξης της σταλινικής εκβιομηχάνισης

Το πέρασμα στη σταλινική εκβιομηχάνιση δεν οφείλεται βέβαια σε έναν και μοναδικό παράγοντα. Υπάρχει όμως ένα στοιχείο που έπαιξε αρχικά τον καθοριστικό ρόλο: η πεποίθηση που αναπτύσσεται το 1928 και το 1929 στην ηγετική ομάδα ότι η ΝΕΠ ενισχύει επικίνδυνα την αγροτιά και δεν επιτρέπει στο κράτος να προχωρήσει σε μια ευρεία επιχείρηση συσσώρευσης. Ετούτη η πεποίθηση ωθεί τα μέλη της ηγετικής ομάδας που βρίσκονται κοντά στον Στάλιν να ακολουθήσουν μια πο-

λιτική η οποία απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο από την ΝΕΠ. Τελικώς, όπως είδαμε, αυτή η εκ των πραγμάτων εγκατάλειψη, που λαμβάνει χώρα το 1929-1930, σηματοδοτείται από την έκταση των μέτρων επίταξης σιτηρών, από την «αποκουλακοποίηση» (που καταλήγει στην δίχως περιστροφές απαλλοτρίωση και συχνά στην εξορία, όχι μόνο των αυθεντικών «κουλάκων»), αλλά και κάθε αγρότη που θεωρείται «φιλο-κουλαχικός») και από την υποχρεωτική κολεκτιβοποίηση.

Τη θέση της ΝΕΠ παίρνει μια άλλη πολιτική που θα πρέπει να ανοίξει τον δρόμο, κατά τους υποστηρικτές της, σε μια ταχεία εκβιομηχάνιση η οποία θα βασίζεται σε μια ευρεία και κεντρικά ελεγχόμενη συσσώρευση και θα πραγματοποιηθεί κυρίως σε βάρος των αγροτικών μαζών. Ετούτη η εκβιομηχάνιση συνεπάγεται, επομένως, μια επίθεση ενάντια στην αγροτιά και, στην πραγματικότητα, και ενάντια στην εργατική τάξη. Εξαπολύεται, έτσι, μια νέα επανάσταση, μια «επανάσταση από τα πάνω», που αφαιρεί από την αγροτιά ό,τι είχε κατακτήσει το 1917-1918, αλλά και πριν απ' αυτό, και η οποία μετασχηματίζει την εργατική νομοθεσία σε ποινική νομοθεσία. Η εν λόγω επανάσταση εξαφανίζει την αγροτιά ως τάξη ανεξάρτητων παραγωγών, εξαλείφει ή περιορίζει δραστικά την ελευθερία συναλλαγών ανάμεσα στις πόλεις και την ύπαιθρο, εγκαταλείπει τις προηγούμενες προσπάθειες που επιχειρούσαν να διαμορφώσουν ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο συνθήκες ανταλλαγών που να σέβονται τα υλικά συμφέροντα των καλλιεργητών της γης.

Η εγκατάλειψη της ΝΕΠ και το πέρασμα στη σταλινική εκβιομηχάνιση συνδέονται με μια μεταλλαγή της ιδεολογίας που συνέχει την ηγετική ομάδα του κόμματος. Αυτή η μεταλλαγή εκδηλώνεται μέσα από τρεις ουσιώδεις ιδέες:

1. Για να εκβιομηχανιστεί η χώρα, πρέπει να παρακρατηθεί ένας «φόρος υποτέλειας» από την αγροτιά.

2. Για να εξασφαλιστεί ένας επαρκώς σημαντικός φόρος υποτέλειας, πρέπει σε πρώτη φάση να προωθηθεί η κολεκτιβοποίηση της γεωργίας προκειμένου να αυξηθεί η παραγωγή.

3. Η κολεκτιβοποίηση εντάσσεται σε μια διαδικασία ταξικής πάλης, που οφείλει να γίνεται ολοένα και πιο έντονη, όσο προχωράει ο σοσιαλισμός.

Ανάμεσα στο 1928 και το 1931, θα υποστηριχθεί ότι η «όξυνση της ταξικής πάλης» απαιτεί όχι μόνο την «αποκουλακοποίηση» και την κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου, αλλά και την εξάλειψη ενός μεγάλου αριθμού παλαιών στελεχών (εκείνων που αποκαλούνταν «αστοί ειδικοί»), στους τομείς της διοίκησης, της βιομηχανίας, της εκπαίδευσης, κλπ. Εξαπολύεται τότε μια «πολιτιστική επανάσταση», η οποία αναπτύσσεται μέχρι το 1931 και ανατρέπει σε σημαντικό βαθμό τη σύνθεση των διοικητικών, ιδεολογικών και οικονομικών μηχανισμών του κράτους.

Η ευρύτητα των διαδικασιών κολεκτιβοποίησης και εκβιομηχάνισης απαιτεί την παρέμβαση κοινωνικών δυνάμεων ή τμημάτων από κοινωνικές δυνάμεις που να υποστηρίζουν ετούτη τη διαδικασία. Αυτές οι δυνάμεις είναι σύνθετες, και ο τρό-

πος με τον οποίο συναρθρώνονται εξακολουθεί εν μέρει να συνιστά ερώτημα. Μπορούμε ωστόσο να διατυπώσουμε τις ακόλουθες προτάσεις:

Η ώθηση προς τη νέα κατεύθυνση, έρχεται από τα πάνω, δηλαδή από τη σταλινική διευθυντική ομάδα. Για να επιβάλει τη νέα κατεύθυνση, αυτή η ομάδα όφειλε να αντιμετωπίσει τις πολλαπλές επιφυλάξεις που είχαν τα στελέχη των μηχανισμών που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της ΝΕΠ. Τα περισσότερα απ' αυτά τα στελέχη δεν έχουν διάθεση για περιπέτειες. Κατά κανόνα, αποδέχονται το status quo της ΝΕΠ και τις μορφές εκβιομηχάνισης που προβλέπονται από το 15ο Συνέδριο και τη 16η Συνδιάσκεψη. Μολαταύτα, η ώθηση που έρχεται από τα πάνω κατάφερε να κινητοποιήσει ορισμένες κοινωνικές δυνάμεις.

Καταρχάς, παρά τις επιφυλάξεις πολυάριθμων στελεχών, κάποια άλλα στελέχη προσχωρούν στην πολιτική της εκβιομηχάνισης και της κολεκτιβοποίησης για διάφορους λόγους: ορισμένοι βλέπουν στη ΝΕΠ μια αδιέξοδη πορεία που ενισχύει το ιδιωτικό κεφάλαιο. Άλλοι προσχωρούν στη σταλινική πολιτική, γιατί τους ελκύει το στρατιωτικό ύφος της και η προσφυγή της στην καταπίεση, οι οποίες επαναφέρουν τα σύμβολα και τις εικόνες του στρατιωτικού αγώνα που χαρακτηρίζαν την κομματική παράδοση κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις –και αυτή η πλευρά είναι κατά τη γνώμη μου ουσιαστική– η προσχώρηση, εδράζεται σε ιδεολογικά κίνητρα, γιατί η κομματική ηγεσία δεν παραλείπει να επικαλείται τις φράσεις με τις οποίες ο Λένιν δήλωνε ότι η αγροτιά είναι «η τελευταία καπιταλιστική τάξη». Τέλος, άλλα στελέχη προσχωρούν στη νέα πολιτική, πολύ απλά επειδή αυτήν έχει αποφασίσει η ηγετική ομάδα και, επομένως, οφείλουν να την αποδεχτούν για λόγους «κομματικής πειθαρχίας».

Αλλά δεν είναι μόνο ορισμένα στελέχη ή κομματικά μέλη που στηρίζουν, κατά το μάλλον ή ήττον με τη θέλησή τους, τη νέα πολιτική της εκβιομηχάνισης και της κολεκτιβοποίησης. Είναι, επίσης, ορισμένα στοιχεία που ανήκουν σε άλλα κοινωνικά στρώματα ή τάξεις.

Έτσι, η νέα πολιτική εξασφαλίζει μια υποστήριξη από ένα μέρος της εργατικής νεολαίας που ευελπιστεί ότι η εκβιομηχάνιση θα τη γλιτώσει από την ανεργία, η οποία έχει αρχίσει να αυξάνεται από το 1926. Η συγκεκριμένη πολιτική εξασφαλίζει επίσης τη στήριξη ενός μέρους της φοιτητικής νεολαίας που κινητοποιείται από τα συνθήματα της «πολιτιστικής επανάστασης», καθώς και αρκετών στοιχείων της κομμουνιστικής νεολαίας. Αυτά τα τελευταία στηρίζουν τη στροφή είτε για ιδεολογικούς λόγους είτε με πιο «υλιστικό» τρόπο, επειδή ελπίζουν ότι θα αντικαταστήσουν τα κομματικά στελέχη που κατηγορούνται ως «δεξιά».

Στην ύπαιθρο, ένα μέρος των φτωχών αγροτών στήριξε κατά κάποιον τρόπο την κολεκτιβοποίηση. Τούτη η στήριξη ήταν περιορισμένη και δεν κράτησε πολύ. Συνέβαλε σαφώς στην εξαπόλυση των πρώτων επιχειρήσεων κολεκτιβοποίησης, αλλά επί της ουσίας τέτοιου είδους ενέργειες βασίστηκαν στον καταναγκασμό και τη βία.

Τέλος, ένα μέρος των ειδικευμένων εργατών κατέληξαν να στηρίζουν τη σταλινική εκβιομηχάνιση και τα μέτρα που τη συνοδεύουν. Αυτό συμβαίνει, κυρίως, στην περίπτωση ορισμένων εργατών που τους ελκύει η δυνατότητα προαγωγής στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Τέτοιες δυνατότητες αφορούν εκατοντάδες χιλιάδες άτομα, αν συμπεριλάβουμε τους εργάτες που είχαν μετατραπεί σε κατώτερα διοικητικά στελέχη.

Αρχικά, η σταλινική εκβιομηχάνιση αναπτύχθηκε χάρη στην ώθηση που έλαβε από τα πάνω. Κατάφερε να προχωρήσει, παρά τις πολυάριθμες αντιστάσεις που προέβαλλαν ορισμένα σημαντικά στρώματα του πληθυσμού και του κόμματος, επειδή μπόρεσε να κινητοποιήσει ετερόκλητα κοινωνικά στοιχεία και επειδή η κομματική ηγεσία κατέφυγε ανενδοίαστα στον καταναγκασμό και τη βία μαζικής κλίμακας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η χώρα προχώρησε στο δρόμο μιας εκβιομηχάνισης που δεν συμβιβαζόταν από καμία άποψη με τον δρόμο που είχαν αποφασίσει οι ανώτερες κομματικές βαθμίδες ανάμεσα στο 1925 και στον Απρίλη του 1929. Αυτός ο δρόμος, έτσι όπως αναπτύσσεται με συγκεκριμένο τρόπο, δεν είναι αποτέλεσμα ενός «στρατηγικού σχεδίου» του Στάλιν: επιβάλλεται χάρη σε μια σειρά αυτοσχεδιασμών⁶. Ωστόσο, η γενική κατεύθυνση, στην οποία τείνουν αυτοί οι αυτοσχεδιασμοί, είναι ενδεικτική της υποταγής τους σε πολιτικούς και ιδεολογικούς καταναγκασμούς. Ορισμένοι απ' αυτούς τους καταναγκασμούς αναπτύσσονται ταυτόχρονα με την εκβιομηχάνιση. Συνιστούν ένα αποτέλεσμά της. Για αυτά τα αποτελέσματα θέλω τώρα να πω δυο κουβέντες.

II. Τα αποτελέσματα της εκβιομηχάνισης κατά τη δεκαετία του 1930

Αυτά τα αποτελέσματα πρέπει να μελετηθούν στα επίπεδα της οικονομίας, της πολιτικής και της ιδεολογίας.

1ο. Στο οικονομικό επίπεδο, η εκβιομηχάνιση οδήγησε σε μια σημαντική σφαιρική αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής, αλλά επίσης –κατά τη διάρκεια των πρώτων πέντε χρόνων– σε μια πτώση από χρόνο σε χρόνο του ποσοστού αύξησης ετούτης της παραγωγής⁷.

Η σημαντικότερη αρνητική οικονομική πλευρά της σταλινικής πολιτικής της εκβιομηχάνισης συνίσταται στην υποχρεωτική κολεκτιβοποίηση και συνεισφορά, οι οποίες επιφέρουν μια πτώση της συγκομιδής των σιτηρών, καθώς και το λιμό σε ορισμένες αγροτικές περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης, όπως η Ουκρανία, λόγω του υπερβολικού όγκου συγκομιδής των σιτηρών. Γενικά μιλώντας, κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1930, το βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού και ο μέσος πραγματικός μισθός υποχωρούν σε σημαντικό βαθμό. Το βιοτικό επίπεδο του 1928 δεν είχε φτάσει ακόμη εκείνο που υπήρχε την παραμονή του πολέ-

μου και η αγροτική παραγωγή εξακολουθούσε να αποτελεί ένα αδύναμο σημείο του οικονομικού συστήματος.

Τέλος, ο αυτοσχεδιασμός και η έλλειψη συνοχής των πλάνων που χαρακτηρίζουν την εκβιομηχάνιση επιφέρουν την εξαφάνιση κάθε σχεδιοποίησης (όπως έχει επισημάνει ο M. Lewin). Το 1930, η οικονομική κατάσταση είναι χαώδης και γι' αυτό καθίσταται αναγκαίο να ελεγχθεί η οικονομία με διοικητικά μέσα, πράγμα που δεν εμποδίζει τις βιομηχανικές κατασκευές να μην ολοκληρώνονται στην ώρα τους και αρκετά εργοστάσια να μην λειτουργούν παρά μόνο με κλυδωνισμούς, ελλείψει πρώτων υλών, ενέργειας ή ανταλλακτικών εξαρτημάτων.

2ο. Στο πολιτικό επίπεδο, ο σταλινικός δρόμος εκβιομηχάνισης καταλήγει σε αντιφατικά αποτελέσματα, και κυρίως κατά τις περιόδους:

α) Από το 1929 ως το 1931, [οπότε] οδηγεί σε μια ενίσχυση των θέσεων της διευθυντικής ομάδας και της συνοχής της.. Πράγματι, οι οικονομικές και κοινωνικές αντιφάσεις είναι τόσο οξυμένες που λίγοι απ' τους διευθύνοντες του κόμματος τολμούν να αντιταχθούν στον ακολουθούμενο δρόμο και στις υπερβολές που αυτός συνεπάγεται. Υπάρχει εκείνη τη στιγμή στο κόμμα ένα είδος ιερής συμμαχίας που επιτρέπει να αποκλειστούν από τη διεύθυνση ή από κάθε υπεύθυνη θέση τόσο οι παλαιοί αντιπολιτευόμενοι της «δεξιάς» όσο και εκείνα τα ελάχιστα άτομα που παίρνουν το ρίσκο να διατυπώσουν κατά το μάλλον ή ήττον ανοιχτά κριτικές απόψεις. Βλέπουμε τότε να κυριαρχεί μια ισχυρή τάση «μονολιθικότητας».

Έξω από το κόμμα, επικρατεί σιωπή: είτε επειδή ορισμένοι ελπίζουν σε μια γρήγορη βελτίωση της κατάστασης, είτε –κυρίως– επειδή η πλειοψηφία κρατά κλειστό το στόμα της υπό την πίεση της τρομοκρατίας που επιβάλλεται από τον μαζικό εκτοπισμό εκατομμυρίων αγροτών και την αυξημένη δραστηριότητα της αστυνομίας.

β) Από το 1932 ως το 1934, [οπότε] μπαίνουμε σε μια δεύτερη περίοδο. Οι νέες κοινωνικές δομές που είναι συνυφασμένες με την εκβιομηχάνιση και την κολεκτιβοποίηση έχουν επί της ουσίας εγκαθιδρυθεί. Αρκετά στελέχη φαίνεται να θεωρούν ότι ήρθε η στιγμή να επιβραδυνθούν οι προσπάθειες που απαιτούνται για την εκβιομηχάνιση και να υπάρξει ένας σαφής απολογισμός των ετών 1929-1931, προκειμένου να εντοπιστούν τα σφάλματα που έγιναν και να μην διαιωνιστούν. Βλέπουμε σταδιακά διάφορα ηγετικά στελέχη να υιοθετούν μια κριτική θέση ή να προτείνουν μέτρα που δεν ταυτίζονται με τις προθέσεις του Στάλιν και των κοντινών συνεργατών του. Τέτοιες προτάσεις διατυπώνονται από ανθρώπους σαν τον Κίροφ και τον Ορτζονικίτζε. Γενικά μιλώντας, κάνουν την εμφάνισή τους στη δημόσια σκηνή οι υποστηρικτές μιας ορισμένης «μετριοπάθειας». Η απόλυτη εξουσία του Στάλιν αμφισβητείται εκ των πραγμάτων: η τάση προς μια απολυταρχική διεύθυνση δίνει προς στιγμήν τη θέση της στην τάση προς μια ολιγαρχική διεύθυνση. Το 17ο Συνέδριο του κόμματος (στις αρχές του 1934) είναι η κορυφαία στιγμή ετούτης της περιόδου, στην οποία θέτει τέλος η δολοφονία του Κίροφ.

γ) Μπαίνουμε, έτσι, στην τρίτη περίοδο της δεκαετίας του 1930, η οποία εκτείνεται από το 1935 ως το 1939. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο Στάλιν επιδιώκεται, θα λέγαμε, σε ένα συνεχές πραξικόπημα. Γίνονται μαζικές συλλήψεις παλαιών στελεχών, ανώτερων στρατιωτικών ηγετών και πολυάριθμων στελεχών που είχαν προαχθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Εδραιώνεται, έτσι, μια απολυταρχική διεύθυνση, που απαιτεί την γενική εκκαθάριση των μηχανισμών. Ο Στάλιν γίνεται ολοένα και περισσότερο αντικείμενο μιας λατρείας, την οποία φροντίζει ο ίδιος να συντηρεί. Επούτω η λατρεία αντιστοιχεί ασφαλώς σε γνωρίσματα του χαρακτήρα του, αλλά έχει επίσης και πρωτίστως κοινωνικές και ιστορικές βάσεις.

δ) Τέλος, το 1939, με το 18ο Συνέδριο, [οπότε] ξεκινά η τέταρτη περίοδος, η οποία αντιστοιχεί στην παρίωση της σταλινικής απολυταρχίας. Η τελευταία παρέχει μια σημαντική, αλλά εξαρτημένη, θέση στα στελέχη του καθεστώτος. Τα στελέχη αποτελούν την προνομιούχο τάξη, υπό τον όρο να υπηρετούν το κράτος και την κομματική ηγεσία και να μην διεκδικούν οποιαδήποτε πολιτική κυριαρχία. Επούτω η απολυταρχική μορφή εξουσίας διατηρείται με τον πόλεμο που μετατρέπει τον Στάλιν σε ανώτερο στρατιωτικό ηγέτη. Γίνεται τότε χωρίς αμφιβολία ένας λαοφιλής ηγέτης, χάρη στη νίκη και χάρη στην ικανότητά του να καταστέλλει αδιαλείπτως τα στελέχη, δηλαδή να ρίχνει σε αυτά τις ευθύνες για κάθε σοβαρή αιτία δυσaréσκειας.

3ο. Στο επίπεδο της επίσημης ιδεολογίας, η σταλινική εκβιομηχάνιση έχει επίσης αξιοσημείωτα αποτελέσματα. Δεν προτίθεται να αναλύσω την σταλινική ιδεολογία και, ακόμη περισσότερο, τις παραλλαγές που γνωρίζει με το πέρασμα του χρόνου. Θα ήθελα απλώς να επισημάνω ορισμένα γνωρίσματα που την χαρακτηρίζουν σε διάφορες στιγμές.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, η εν λόγω ιδεολογία χαρακτηρίζεται από εργατισμό. Πρόκειται όχι μόνο για έναν λόγο που «εξυμνεί» την εργατική τάξη, αλλά και για μια προσπάθεια «προαγωγής» που αποσπά κάποιες εκατοντάδες χιλιάδες έργατες από τις τάξεις του προλεταριάτου για να τους μετατρέψει σε στελέχη ή σε κατώτερα διοικητικά στελέχη. Συγχρόνως, λαμβάνει χώρα μια ανατροπή του εκπαιδευτικού συστήματος και των επίσημα αποδεκτών λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών θεωριών. Όλη αυτή η κατάσταση δεν κρατά παρά γύρω στα τρία χρόνια και δεν επηρεάζει [θετικά] τις συνθήκες ύπαρξης της μεγάλης πλειοψηφίας των εργατών, συνθήκες οι οποίες χειροτερεύουν.

Οι αρχές της δεκαετίας του 1930 χαρακτηρίζονται επίσης από έναν βολонταρισμό, που εκφράζει τις ψευδαισθήσεις για την ικανότητα των πολιτικών αποφάσεων να μετασχηματίσουν την οικονομία. Απορρίπτεται τότε η ύπαρξη των οικονομικών νόμων. Ο τρόπος καθοδήγησης προσλαμβάνει μια στρατιωτική χροιά, οι δε αποτυχίες της οικονομικής πολιτικής κατά κανόνα δεν γίνονται παραδεκτές. Όταν, όμως, είναι αδύνατο να μην αναγνωριστεί η ύπαρξή τους, αποδίδονται στις δολιοφθορές και ανοίγουν τον δρόμο σε μια καταστολή που θέτει στο στόχαστρό της

τους εργάτες, τους αγρότες και τα στελέχη. Διογκώνονται έτσι οι κατασταλτικοί μηχανισμοί.

Στην επόμενη περίοδο, από το 1931-1932 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1930, πολλά από αυτά τα γνωρίσματα της σταλινικής ιδεολογίας διατηρούνται, αλλά προστίθενται κι ορισμένα επιπλέον, που μπορεί να υπήρχαν ήδη, αλλά δεν εκδηλώνονταν με την ίδια δύναμη. Ανάμεσα σ' αυτά τα γνωρίσματα, πρέπει να επιστημόνουμε τον αντιεξισωτισμό, τον ρωσικό εθνικισμό, την λατρεία του κράτους, της κομματικής ιεραρχίας και του ηγέτη της. Αργότερα, αναγνωρίζεται η ύπαρξη των οικονομικών νόμων και των εμπορευματικών κατηγοριών⁸, αλλά τόσο οι μεν όσο και οι δε αντιμετωπίζονται από μια εργαλειακή σκοπιά. Επιβεβαιώνεται ότι πρέπει να τεθούν «στην υπηρεσία» του σοσιαλισμού και ότι μόνο το κόμμα μπορεί να προωθήσει την ορθή «εφαρμογή» τους.

Η σταλινική ιδεολογία είναι εξόχως δογματική: αδιαφορεί σε μεγάλο βαθμό για την πραγματικότητα. Αυτή η τελευταία συσκοτίζεται μονίμως από τους ισχυρισμούς των κομματικών ηγετών. Η πρακτική ιδεολογία του σταλινισμού καταφεύγει συστηματικά στο ψεύδος. Έτσι, διακηρύσσει ότι το βιοτικό επίπεδο βελτιώνεται – μολονότι στην πραγματικότητα χειροτερεύει. Διαβεβαιώνει ότι η Σοβιετική Ένωση είναι η πιο δημοκρατική χώρα του κόσμου και ότι υπάρχει σ' αυτήν απόλυτη ελευθερία έκφρασης και οργάνωσης, ενώ η πραγματικότητα διαψεύδει συνεχώς τέτοιες διαβεβαιώσεις. Η επεξεργασία μιας ιδεολογίας ξέντης προς την πραγματικότητα και το σκόπιμο ψεύδος οδηγούν στην ανηθικότητα και στην αποσύνθεση της προσωπικότητας, σε ένα είδος γενικευμένης σχιζοφρένειας.

Η επίσημη ιδεολογία έχει μια εντελώς διαφορετική επιρροή αναλόγως με τα στρώματα και τις κοινωνικές τάξεις. Εάν τα προνομιούχα στρώματα την υιοθετούν κατά το μάλλον ή ήττον, η εργατική τάξη και η αγροτιά ελάχιστα την αποδέχονται (ακόμη κι όταν επηρεάζονται από τον σταλινικό λαϊκισμό). Υπάρχει στους εργάτες και τους αγρότες ένα έντονο αίσθημα ανταγωνισμού προς τους κατώτερους ηγέτες, ενάντια στο *natchalstvo*⁹. Μολατούτα, ο συγκεκριμένος ανταγωνισμός δεν οδηγεί σε καμία δράση συλλογικής αντίστασης, οποιουδήποτε εύρους...

Έτσι, μέσα από τη σταλινική εκβιομηχάνιση, αναπτύσσεται μια πρωτότυπη κοινωνική μορφή που διαθέτει τη δική της πολιτική δομή και τη δική της ιδεολογία.

Συμπερασματικά, θα ήθελα να σημειώσω τα ακόλουθα δύο σημεία:

1ο. Το εν λόγω σύστημα γεννήθηκε πράγματι από μια σειρά αυτοσχεδιασμών, αλλά αυτοί οι αυτοσχεδιασμοί φαίνεται να διαμορφώνουν τον προσανατολισμό τους –κατά τη γνώμη μου– από ορισμένα στοιχεία της μπολσεβίκικης ιδεολογίας, κυρίως από εκείνα που θεωρούν τον κρατικό καπιταλισμό ως «άμεσο προθάλαμο του σοσιαλισμού», και το κόμμα ως υποτιθέμενο οδηγό του προλεταριάτου. Αυτά τα ιδεολογικά στοιχεία ωθούν στην πραγματικότητα προς ένα είδος κεντρικά ελεγχό-

μενης καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγής και των ανταλλαγών. Σε αυτήν την οργάνωση, η κομματική ηγεσία και όσοι διορίζονται από αυτήν παίζουν έναν κυρίαρχο ρόλο.

2ο. Αυτό το σύστημα δεν θέτει υπό αμφισβήτηση τις καπιταλιστικές σχέσεις εκμετάλλευσης. Τουναντίον, τις ενδυναμώνει σε πρωτόκουστο μέχρι τότε βαθμό. Στην πραγματικότητα, μέσα από την σταλινική εκβιομηχάνιση, εξαφανίζεται η παλαιά μικτή οικονομία υπό αγροτική δεσπόζουσα της δεκαετίας του 1920 και αναδύεται ένας καπιταλισμός ιδιαίτερου τύπου, που τον ονομάζω κομματικό καπιταλισμό¹⁰.

Αυτά τα σημεία ήθελα να παρουσιάσω στην εισαγωγική μου ανακοίνωση.

Μετάφραση: Τάσος Μπέτζελος

Σημειώσεις

1. Ανέπτυξα αυτό το θέμα στον Πρώτο Τόμο των *Ταξικών αγώνων στην ΕΣΣΔ*, και ο Sigrd Grosskopf, στην εργασία του *L'alliance ouvrière et paysanne* (Παρίσι, Maspéro, 1976), προσφέρει αρκετές ενδείξεις που βρίσκονται στην ίδια κατεύθυνση.

2. Αυτό το σημείο έχει επαρκώς αναδειχτεί από τον Stephen Cohen στο βιβλίο του για τον Μπουχάριν (*Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888-1938*, Νέα Υόρκη, Alfred E. Knopf, 1974) και από τον Alec Nove σε ένα πρόσφατο άρθρο του, υπό τον τίτλο «New light on Trotsky's Economic Views», που δημοσιεύτηκε στο *Slavic Review* την Άνοιξη του 1981, σ. 84 κε. Βλ. επίσης A. Erlich, *The Soviet Industrialization Debate, 1924-1928*, Κέμπριτζ, Harvard University Press, 1967.

3. Βλ. E. Zaleski, *Planification de la croissance et fluctuations économiques en URSS*, Παρίσι, SEDES, 1962, που παραθέτει τις εργασίες του καθηγητή Warren Nutter, που έχουν εν μέρει δημοσιευτεί στο *The American Economic Review*, Μάιος 1957 και Μάιος 1958, και Gale D. Johnson και Arcadius Kahan, «Soviet Agriculture: Structure and Growth», *Ουάσιγκτον*, 1959 (παρατίθεται από τον Zaleski, σ. 346 και σ. 350).

4. Σε σχέση με αυτές τις εργασίες οι οποίες στηρίζονται στη χρήση μοντέλων, βλ. «The Overambitious First Soviet Five Year Plan», *Slavic Review*, Ιούνιος 1973, σ. 237 κε., «The New Tasks of Soviet Planning in the Thirties», κείμενο που είχε γραφτεί για το 4ο Συνέδριο Αμερικανών και Σοβιετικών Ιστορικών, που πραγματοποιήθηκε από τις 23 ως τις 26 Απριλίου 1981. Βλ. επίσης, των Holland Hunter και Everett J. Rutan, «Soviet Investment Choices in the Thirties. Constraint and Cost», ανακοίνωση που υποβλήθηκε στο Δεύτερο Παγκόσμιο Συνέδριο Σοβιετικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Μελετών, Οκτώβριος 1980, και επίσης «Modelling Structural Change Using Early Soviet Data», των Holland Hunter, Timothy F. Bresnahan, Everett J. Rutan, Σεπτέμβριος 1980, το οποίο υποβλήθηκε στην *Journal of Development Economics*.

5. Βλ. επί παραδείγματι τις «προβλέψεις» του πλάνου για το 1929-1930, σε E. Zaleski, *ό.π.*, σ. 90.

6. Τούτο το σημείο έχει επισημανθεί από διάφορους συγγραφείς, κυρίως από τον M. Lewin στο κείμενό του που περιέχεται στο *Classes, Etat et idéologie pendant la piatiletka*, κείμενο που παρουσιάστηκε στις 22 και 23 Νοεμβρίου 1974 στο Πανεπιστήμιο Columbia στο πλαίσιο μιας διά-

λεξής με θέμα «Η πολιτιστική επανάσταση στη Ρωσία, 1928-1933». Ο ίδιος συγγραφέας αναπτύσσει επίσης αυτό το θέμα στο *Political Undercurrents*, Princeton University Press, 1974. Από την πλευρά του, ο Stephen Cohen επιμένει εξίσου σε αυτό το σημείο στο «Bolshevism and Stalinism», στο *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*, Robert C. Tucker (επιμ.), Νέα Υόρκη, Norton and Co., 1977.

7. Βλ. *Narodnoe Khoziaistvo SSSR v 1958 g.*, σ. 134.

8. Σε σχέση με αυτές τις πλευρές της σταλινικής ιδεολογίας, βλ. Bernard Chavance. *Le capital socialiste*, Παρίσι, Editions du Sycomore, 1980.

9. Βλ. ως προς αυτό τις διάφορες αναλύσεις του M. Lewin, και κυρίως στην εργασία που ανέφερα προηγουμένως, *Political Undercurrents*.

10. Ο χαρακτηρισμός του συστήματος ως καπιταλιστικού δεν μπορεί να περιοριστεί στο γεγονός της εκμετάλλευσης. Συνεπάγεται μια ανάλυση των μορφών εκμετάλλευσης και των συνθηκών ανάπτυξης και αναπαραγωγής της (κυρίως των οικονομικών κρίσεων). Πρόκειται για σημεία που δεν είναι δυνατό να αναπτυχθούν εδώ.

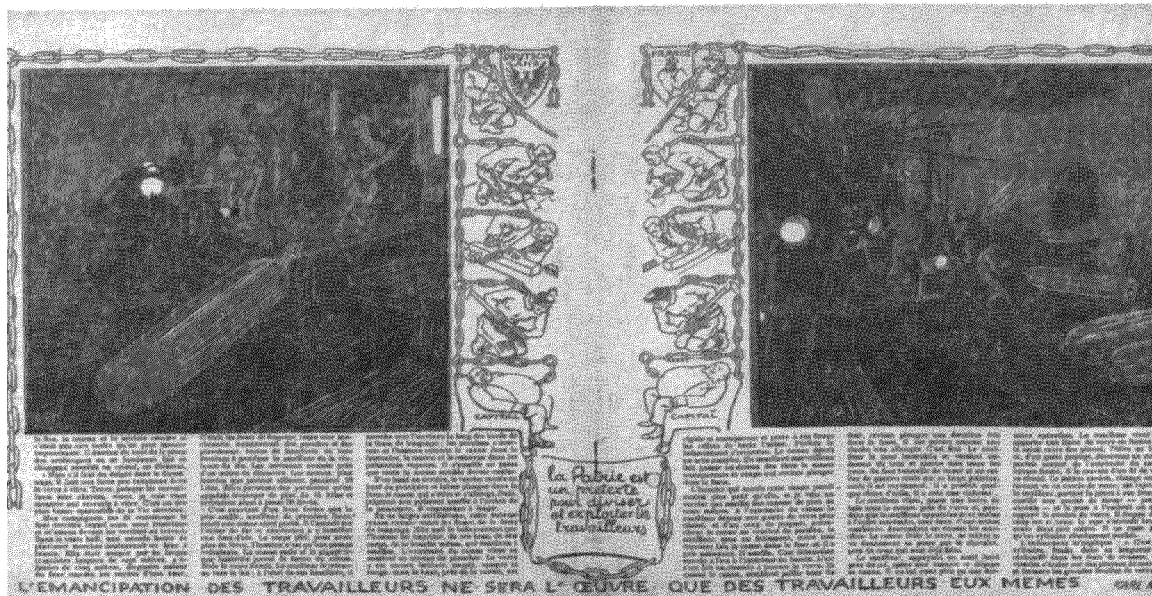

Jules Grandjouan, *La Russic Vivante*, 1927

les Verriers

collection
Grandjourn

L'EMANCIPATION DES TRAVAILLEURS NE SERA L'ŒUVRE QUE DES TRAVAILLEURS EUX MEMES